

Adamikné Jászó Anna

Hogyan készítsük fel tanítványainkat a szónokversenyre?

A tanulmány a szónokversenyre való felkészítés kapcsán a retorika tudományával, egyes részterületeinek oktatási kérdéseivel, lehetőségeivel foglalkozik. A tudományág rövid bemutatása után képet ad a retorika oktatásának nemzetközi és hazai helyzetéről, kitér a magyarországi retorikaoktatás utóbbi két évtizedének eredményeire. A szónokversenyre való felkészítés főbb fázisainak bemutatása előtt hangsúlyozza a folyamatos gyakorlás fontosságát (klasszikus előgyakorlatok, érvelő esszék, fogalmazások, szóbeli előadások), majd részletesen bemutatja a szónok öt feladatán (feltalálás, elrendezés, kidolgozás, emlékezetbe vésés, előadás) alapuló felkészítés lépéseit. Javaslatában kitér a kötelező beszéd és a rögtönzés elkészítésének a kérdéseire is. A tanulmány fő célja, hogy az egyes technikák, módszerek bemutatásával segítséget nyújtson nemcsak a szónokversenyre való felkészülésben, hanem az élet bármely területén nélkülözhetetlen igényes nyelvhasználat kialakításában, színvonalának az emelésében is.

Bevezetés

A cím nagyon leszűkíti a témát: a tanulmányban természetesen nemcsak a szónokversenyről lesz szó, hanem az érvelő esszék (vagy fogalmazások) írásáról és a hatásos szóbeli előadásról is általában. Olyan technikák elsajátításáról, amelyek egy szónokversenynél szélesebb körben kamatoztathatók. A téma így nagyon nagy, következésképpen ez az írás csak jelzésszerű lehet. A tanulmányban először a retorikáról lesz szó általánosságban és utána a felkészítésről.

A retorikáról általában

A retorika önálló tudományág, nem kommunikációtan, nem pragmatika – más; nem korlátozódik sem a stilisztikára, sem a beszédtechnikára – több. Klasszikus rendszere a következő: a beszédfejlesztés, a beszéd részei, a szónok feladatai. Az ókorban ide tartozott a perbeszédek jogi szabályozása is. Hátterét a filozófia (logika, etika) és a pszichológia képezi, manapság különösképpen a szociológiával, illetőleg a szociálpszichológiával érintkezik. Hosszú évszázadokon át az iskola első tantárgya, az általános műveltség alapja volt, különösképpen a Tudor-kori Angliában (Shakespeare korában!), majd a fiatal Amerikai Egyesült Államokban. A XIX. században átmenetileg itt-ott háttérbe szorult, a XX. század második felében azonban feltámadt, de részterületeire bomlott. A XX. század végére ismét egységesült, újra fellendült a tudományos kutatása, és ismét fontos területe lett az általános képzésnek. Fontos gondolatokat mond el róla Babits Mihály *Irodalmi nevelés* című, fogarasi diákjainak 1909-ben írt tanulmányában (Babits 2004). Történetéről jó áttekintés olvasható a 2004-ben megjelent *Retorikában* (Adamik et al. 2004) és a 2010-ben megjelent *Retorikai lexikonban* (Adamik 2010).

A retorika fogalma

A retorika fogalmát sokan, sokféleképpen határozták meg. Arisztotelészé a retorikaelmélet meghatározása: „Fogadjuk el, hogy a rétorika olyan képesség, amely minden egyes tárgyban feltárja a meggyőzés lehetőségeit” (*Rétorika* 1, 2, 1355b); „egyedül csak a bizonyítások tartoznak a rétorikához; a többi csak kiegészítés” (1354a).

A szerkezet lényegének a tételt és annak bizonyítását tartotta, és ebben igaza volt. Quintilianus meghatározása az elméletre és a gyakorlatra egyaránt vonatkozik: „a retorika a jól beszélés tudománya” (*Szónoklattan* 2, 15, 34), hosszasan foglalkozik a 12. könyvben a jó értelmezésével: szakmailag és erkölcsileg jó beszédet jelent, a szónok pedig „beszédben jártas, becsületes férfi”. A retorika tehát elmélet és gyakorlat, szoros összetartozásban. Már Quintilianus felvetette azt a gondolatot, hogy ha a retorikának a gyakorlatból levont szabályai alkalmazhatók a szónoki beszédre, akkor egyéb műfajokra is alkalmazhatók. A retorika hatóköre az évszázadok folyamán kiteljesedett: összeolvadt a poétikával, különösen a reneszánsztól kezdve. Edward Corbett tanulmánya elemzi ezt a folyamatot (Corbett 1969, magyarul 2011, 2012). Magyarországon a XIX. század második felében „a prózai műfajok elmélete” lett, ezen a címen jelent meg Acsay Ferenc monumentális könyve is 1889-ben (Acsay 1889). A klasszikus gimnázium retorikai stúdiumán prózai műveket is tárgyaltak, történetírást, értekezést például. Amerikában jelenleg az egyetemeken az elsőéves retorikai stúdiumon tanítják az esszéírást (ez a freshman composition). A XX. század második felében a retorika hatókörébe bevonták a zenét – a retorika és a zene kapcsolata különösen szoros volt a reneszánsz és a barokk idején (Krones 2001) –, a vizuális kultúrát, beleértve a filmet, a reklámokat és a képzőművészetet (Knape 2007; Ott–Dickinson 2009; Adamik 2010).

A retorika oktatása

Magyarországon érdekesen alakult a retorika helyzete. Fontos stúdium volt az államalapítástól (ezt a XII. századból fennmaradt esztergomi diákjegyzettel tudjuk bizonyítani) Eötvös József XIX. századi tanügyi reformjáig. 1868 után a retorikát a gimnáziumi oktatásba helyezték át. Ez a döntés a közoktatás szempontjából jó volt, de azzal, hogy kizárták a retorikát az egyetemi oktatásból, megszűnt az elméletének kutatása. Sajnos a gimnáziumi retorikákat is fokozatosan redukálták: az érvelés egyre kisebb teret kapott bennük. Ezzel szemben a XVIII. és a XIX. század folyamán egyre-másra születtek a brit retorikaelméleti művek. Az 1890-es években mintegy félszáz beszéd-tanszéket alapítottak az Amerikai Egyesült Államokban, 1898 óta doktorálni is lehetett retorikából. 1945 után erőteljesen fellendült a retorikaelméleti kutatás Angliában (Stephen Toulmin), Amerikában (Kenneth Burke, Richard Weaver, Edward Corbett), Belgiumban (Chaïm Perelman). (Fontos arra figyelni, hogy Roland Barthes *A régi retorika* című tanulmányában ezeket a kutatásokat nem említi, úgyhogy az általa festett kép erős fenntartásokkal fogadható el; Barthes 1997). Jelenleg fontosak a németországi Tübingenben vezetett retorikatörténeti kutatások, az Amerikában megjelent lexikonok és egyéb összefoglalások, a francia Marc Fumaroli európai retorikatörténete (Fumaroli 1999). Visszatérve a hazai helyzetre: a retorika gimnáziumi tanítását 1938-ban szüntették meg. A középfokú oktatásba 1995-ben, a felsőfokú oktatásba 2000-ben került vissza.

A retorika felsőfokú oktatása, valamint az elmélet és a gyakorlat egysége érdekében indult el e tanulmány szerzőjének vezetésével az Eötvös Loránd Tudományegyetemen az évenkénti retorikai konferencia és a Kossuth-szónokverseny. A rendezvények anyagát évente publikálják: a kötetben szerepelnek az egyes konferenciákon elhangzott tanulmányok és a versenybeszédek, amelyek többségéhez elemzések is kapcsolódnak. (A *Régi új retorika* című sorozatban eddig tizenhat kötet jelent meg 2000-től a következő sorrendben: *Régi új retorika*; *A szónoki beszéd részei és a beszédfajták*; *A klasszikus retorikai bizonyítás*; *A modern retorikai bizonyítás*; *A szónoki beszéd kidolgozása*; *A szóképek és a szónoki beszéd*; *A prózaritmus és a szónoki beszéd*; *A memória és a szónoki beszéd*; *Az előadásmód és a szónoki beszéd*; *A testbeszéd és a szónoklat*; *A retorika és határtudományai*; *A filozófia és a szónoki beszéd*; *A retorikai elemzés*; *Az egyházi retorika*; *A politikai beszéd*; *A bemutató beszéd*.) 2004-ben megjelent a *Retorika* című egyetemi tankönyv az Osiris Kiadónál (Adamik et al. 2004), 2010-ben pedig a *Retorikai lexikon* a Kalligram Kiadónál (Adamik 2010). 2013-ban látott napvilágot Adamikné Jászó Anna összefoglalása *Klasszikus magyar retorika* címen (Adamikné Jászó 2013), majd 2015-ben megjelent a *Magyar Nyelv* című folyóirat retorikai kutatásokról szóló száma. A versenyek is megszorodtak: Kézdivásárhelyen minden év májusában rendezik meg a

felsőoktatási versenyt. A középiskolásoknak Bonyhádon, Vácon, Miskolcon szerveznek versenyeket, és 2009-ben rendezték meg az ELTE-n az első Eötvös József országos középiskolai szónokversenyt.

Felkészülés a szónokversenyre

Arisztotelész írja Rétorikája elején, hogy „bizonyos fokig mindenki megpróbál kijelentéseket bírálni és indokolni. A hétköznapi emberek közül egyesek ezt ösztönösen teszik, mások gyakorlással szerzett jártasságból” (1, 1, 1354a); vannak tehát született szónokok, de lehetséges gyakorlással fejleszteni a szónoki képességet. Jó, ha a versenyeket a gyakorlás részének, nagyon fontos, nagyon hatékony részének tekintjük.

A szónokverseny nehéz verseny. Nehéz a beszéd megírása, majd az előadása, és nagy kihívás a rögtönzés. Azért nehéz a verseny, mert a feladat összetett: ki kell találni a tartalmat, az érvelést, meg kell találni a világos szerkezetet és az illő stílust, észben kell tartani a mondandót. Az előadás során pedig a megjelenéstől a gesztusokig mindent meg kell formálni, de úgy, hogy természetesen hasson. Kérdés ezek után, hogyan lehet egy ilyen összetett, kreativitást igénylő feladatra a tanítványokat felkészíteni. Ráadásul annak tudatában, hogy a leghatásosabb tényező a szónok elkötelezettsége, jelleme, kisugárzása, tehetsége, egyszóval olyan tényezők, amelyek vagy vannak, vagy nincsenek, amelyeket nem lehet tanítani. (Ezek a tulajdonságok igen fontosak a versenyző kiválasztásakor.)

Hogyan készítsük fel tanítványainkat a retorikai versenyre? A felkészítést szolgálják a klasszikus előgyakorlatok, a jelenlegi gyakorlási módszerek: elsősorban a folyamatos gyakorlás. A felkészítés egyrészt a beszéd megírása és ennek előadására, másrészt a rögtönzésre vonatkozik.

Klasszikus előgyakorlatok

Mindenképpen hasznos ismerni a klasszikus előgyakorlatokat, görög nevük: *progümnaszmata*, jelentésük szó szerint: előgyakorlatok; a szakirodalom *szónoki előgyakorlatok* néven tárgyalja őket. Ismertetésük olvasható mindegyik retorikai lexikonban, valamint Bolonyai Gábor *Antik szónoki gyakorlatok* című könyvében (Bolonyai 2001). A szónoki előgyakorlatok a szónoklatot előkészítő, gondosan felépített, fokozatos nehézségű gyakorlatsorok. Alapfokú és magasabb fokú gyakorlatokra oszlanak. Az alapfokú gyakorlatok sorrendje a következő: mese, elbeszélés, kria, gnóma/szentencia, bizonyítás/cáfolás, közhely, magasztalás, feddés, összehasonlítás, jellemfestés, leírás, elvi kérdés, törvényjavaslat. Ezek a gyakorlatok elbeszélő, leíró és érvelő kategóriákba sorolhatók be. A magasabb fokú gyakorlatok már beszédek voltak, mégpedig jól ismert témák feldolgozásai, például Aeneas és Hektór összehasonlítása.

Mai szemmel nézve is igen bölcs volt a fokozatosság elvének betartása, hiszen a gyerekek könnyebb mesét és elbeszélést alkotnia, mint leírást. (Érdekes tény a hazai népoktatás alakulásában, hogy az 1969-es népoktatási tanterv először a leírás tanítását iktatta be, majd a századforduló táján rájöttek arra, hogy az elbeszélés könnyebb a kisgyerekeknek, és megfordították a sorrendet. Azóta az elbeszélést tanítják először.) Ugyancsak az eötvösi tanterv iktatta be a beszéd- és értelemgyakorlatokat, az első és a második osztályban volt heti három órában. Összetett tárgy volt, elsősorban nyelvfejlesztő, ám olyan témái is voltak, mint a meghatározás, az összehasonlítás, a tulajdonságok, az ok-okozati viszonyok – persze a kisgyermek szintjén; egyszóval előkészítették a retorikai toposzok vagy érvtörzsek, érvelési közhelyek tanítását. (A tantárgyat 1963-ban szüntették meg.) Az efféle – évek hosszú során át rendszeresen adott – kis feladatok jól előkészítik egy hosszabb beszéd elmondását.

A *kria* – eredetileg görög: *chreia* 'alkalmazás, haszon' – szellemes mondás, amely meghatározott személyhez és helyhez kapcsolódik. Fogalmába beletartoznak a szállóigék, de olyanok is lehetnek közöttük, amelyek nem váltak szállóigékké, bár tanulságosak és szépek. Retorikai jelentése: egy mondásra épített beszéd,

egy mondás kifejtése, indoklása. A régi iskolában szokásos volt a kriagyakorlat, például Jókai *Szegény gazdagok* című regényében ezt olvashatjuk: „Margari előbb végignézte az írást [...] Valami ártatlan chria volt arról a témáról, hogy „beatus ille, qui procul negotiis”. (Egy Horatius-vers első sora.) Ilyenek a Kossuth-szónokversenyek megadott témái is, például „Magyar vagyok. Mi mostan a magyar...” – Európában? (Petőfi Sándor: Magyar vagyok); „Csendesén, feltűnés nélkül halt meg a magánügy, a világ egyre növekvő robaja közben” (Bálint György: A magánügy halála); szállóige lett például „Nem messiás-é minden újszülött?” (Madách Imre: Az ember tragédiája, Prága, Lucifer) vagy „Én egész népemet fogom / nem középiskolás fokon / taní- / tani!” (József Attila: Születésnapomra). Ezért voltak mindig nagyon népszerűek a retorikatanításban a bölcs mondásokat, szállóigéket, idézeteket tartalmazó kiadványok, ma is vannak ilyenek.

A szónoki előgyakorlatok felmérhetetlen hatást gyakoroltak az ókor és a reneszánsz irodalmára, számos olyan irodalmi alkotás van, amelynek forrása valamelyik szónoki előgyakorlat. Óriási hatást gyakoroltak magára a pedagógiára is. Hagyományukat követve vezették be a XIX. századi népiskolai oktatásban az előkészítő szakaszt az olvasás-írás tanításának megkezdése elé. Gyakorlattípusai beépültek az európai (később az amerikai) fogalmazástanításba. Ezen a téren maradandónak és hatékornak bizonyultak az Alexander Bain által megadott és kidolgozott fogalmazástípusok (Bain 1866): elbeszélő, leíró, érvelő és ismeretközlő (*expository*). Ezek tovább élnek a mai szövegtípológiákban. Hasonlóképpen maradandóknak bizonyultak tanításai a bekezdések szerkesztéséről. (Egyébként a magyar retorikusok mindig naprakészek voltak, például ismerték és idézték Bain munkásságát, így Acsay Ferenc is *A prózai műfajok elmélete* című 1889-ben publikált nagy retorikájában.) A lényeg: a mai fogalmazástanítás a retorikából alakult ki, és a ma íratott fogalmazástípusok léteztek a retorikai stúdiumokban.

Gyakorlási módszerek

Folyamatos gyakorlás

A mai fogalmazástanítás őrzi a klasszikus retorikatanításból örökölt hagyományokat. Az elmondottakból következik, hogy nagy a jelentősége a folyamatos gyakorlásnak. A rendszeres fogalmazási gyakorlatok hatnak a szóbeli kifejezés minőségére, az igényes fogalmazástanítás segíti a beszédkésztséget. Ez régi igazság, már Quintilianus is írt róla. (Kezdő tanár koromban olyan gimnáziumban tanítottam, ahol az igazgató évente egyszer beszédte az iskolai fogalmazásokat, és ellenőrizte azt, hogy hogyan javítunk, és hogyan osztályozunk. Megkövetelte a házi fogalmazások kijavítását is, óralátogatásai során megnézte a gyerekek füzetét, sőt a javítás javításának az ellenőrzését is. Rengeteget tanultam magam is ezekben az időkben.)

Nagyon sokat számít a szóbeli feleltetés, akár állva a tanuló helyén, akár az osztály előtt. Mostanában a tesztek íratása kiszorította az igényes szóbeli felelést, és ez nagy baj. Szóbeli felelésen nem az egyszavas válaszok, félmondatos, pongyola nyelvezetű párbeszédok értendők, hanem a jól felépített, összefüggő feleletek. Régebben mindig volt idő legalább egy ilyen feleletre egy órán. Általában rövid kérdés-felelet bemelegítéssel kezdődött az óra, majd az egyik diák összefoglalta az aznapi tudnivalókat. A gimnázium felsőbb osztályaiban követelmény volt a rövid vázlat/felépítés a felelet előtt, sőt az is előfordult, hogy csak a felelettervet kellett bemutatnia a tanulóknak. Az osztályzatba a nyelvi igényesség és az előadásmód is beleszámlált. (Az egyetemi órákon egyre több diáktól hallható, hogy egyszer sem felelt szóban a gimnáziumi évek során, olyan is akadt, akinek fogalma sem volt a vázlat írásáról.)

Később, a felsőbb osztályokban – a retorikai tanulmányokkal párhuzamosan, de nem csak akkor – ajánlatos retorikai elemzéseket végezni. Ennek főbb szempontjai: a retorikai szituáció, a műfaj, a szerkezet, az érvelés és a stílus megvizsgálása, és természetesen lényeges a hallgatóra/olvasóra gyakorolt hatás elemzése is. (Ezt nevezhetjük *reader response*-nak vagy az olvasó válaszána; részletes ismertetését l. Adamikné 2006, de meg lehet nézni a *Holt költők társasága* című amerikai filmet is). A retorikai elemzést mindig fontosnak

tartották, jó volna a mai iskolákban is sok retorikai elemzést végezni szépirodalmi alkotásokon, könnyebb értekezéseken, szónoki beszédeken.

Felkészülés a kötelező beszédre

A versenyre való felkészítésről alaposan írt Koltói Ádám, tanulmánya olvasható *A szónoki beszéd részei és a beszédfajták* című kötet végén (Koltói 2001). A versenyző kiválasztása nehéz, meg is oszlik az országos gyakorlat. Az is előfordul, hogy a tanár kiválaszt egy kreatív, jól beszélő tanítványt, és az is – ez a célravezetőbb, az Eötvös-szónokversenyen ez kötelező is –, hogy házi versenyt rendeznek. Az otthoni megmérettetés azért jó, mert a versenyző már erre elkészít egy beszédet, van ideje kétszáz százalékosan memorizálni és az előadásmódot kidolgozni. Fontosabb azonban az a tény, hogy a házi verseny több gyereknek biztosít gyakorlást. A felkészítés során lényegében a szónok öt feladatát kell követni, ezek: feltalálás (invenció), elrendezés (diszpozíció), kidolgozás (élokúció), emlékezetbe vésés (memória), előadásmód (pronunciáció).

Az invenció körébe tartozik a téma fellelése, az anyaggyűjtés, valamint az érvelés kitalálása. A téma a Kossuth-szónokversenyen előre meg van adva, más versenyeken a helyszínen kapják meg a diákok, de a gyakorlás során is fontos a jó téma adása. Olyat kell kitalálni, ami kínálja a gondolatokat, amiről lehet és érdemes beszélni, és ami érdekli a fiatalokat. A Kossuth-szónokversenyek témáit a következőképpen jelölik ki: Koltói Ádám készít egy listát kb. egytucatnyi témával, és belőlük választja ki a kötelező beszéd témáját egy öt-hat tagú bizottság (a verseny szervezői, zsűritagjai). A témaválasztás nem egyszerű feladat, éppen ezért Koltói Ádám összegyűjtötte az eddigi versenyek témáit és témajavaslatait (külön a rögtönzések témáit), és közzétette őket. Olvashatók továbbá a sátoraljaújhelyi *Édes anyanyelvünk* nyelvhasználati versenyek témái a kezdetektől, 1974-től, Wacha Imre összeállításában. Nagy Magdolna küldött néhány kézdivásárhelyi, Bacsikai Eszter pedig néhány bonyhádi versenytémát, amelyek közül lehet választani az iskolai gyakorlás során. Mindez olvasható *A testbeszéd és a szónoklat* című kötet végén (2009). Az Eötvös-szónokverseny korábbi témái is olvashatók a verseny honlapján.

A kiválasztás után lényeges lépés a téma értelmezése, a gondolatok tisztázása, az olvasmányok ajánlása, vagyis az anyaggyűjtés. Jó, ha vannak tartalékolt idézetek, anekdoták, történetek, amelyek a narráció során vagy a példa/analógia alkotásakor felhasználhatók. (Erre hívja fel a figyelmet Grétsy László az invencióról írt hasznos tanulmányában, Grétsy 2000.)

Nagyon fontos a retorikai szituáció, azaz a megoldandó probléma és a megoldásban érdekelt és képes hallgatóság milyenségének a tisztázása. A hallgatóságot az országos versenyen a szónoknak kell meghatároznia; például a beszéde elején bejelenti: a beszéd egy diákklubban hangzik el, vagy osztályfőnöki órán, vagy választási gyűlésen, vagy a parlamentben, vagy családi ünnepségen stb. Ha nem jelenti be a szituációt, úgy kell beszélnie, hogy kiderüljön. Természetesen szólhat a teremben ülőkhöz is. A sátoraljaújhelyi *Édes anyanyelvünk* versenyen megadják a retorikai szituációt.

A retorikai szituációtól függ a beszédfajta, valamint a beszéd stílusa (már a megszólítástól kezdve): nyilvánvalóan másképp kell beszélni a jelenlévőkhöz, ha azok országgyűlési képviselők, egy étterem megnyitójának a közönsége, az osztálytársak stb. A beszédfajta tisztázása olykor elmaradt, és ez gondokat okozott a beszéd hatását, megítélését illetően. (A gondot olykor az jelenti, hogy a versenyző nem beszédet mond: előad egy jelenetet, egy magánszámot, amely kitűnő a maga nemében, de nem beszéd.) Tehát a gyakorlás során mindig tisztázni kell a retorikai szituációt. (A televízióban nyilatkozó politikusok ismerik a retorikai szituációt, de rövid rögtönzésüket nem építik fel, ezért rendszerint hatástalanok, olykor kínosak.)

Az érvek összegyűjtése nagyon nehéz. Az invencióban kell eldönteni, hogy a versenyző milyen logikai érvet alkalmaz: definiálja-e a problémát (ajánlatos tisztázni a fogalmakat); felsorolja például egy okozat okait, megokolást alkalmaz (az okozatból való kiindulás azért jó, mert problémafelvető: *ezt látjuk-tapasztaljuk*,

vajon mi lehet az oka). Abban is döntést kell hoznia, hogy mennyire támaszkodik a körülményekből (például személyekből, dolgokból) vett érvekre, alkalmaz-e narrációt, van-e szemléletes példája, analógiája. Támaszkodik-e tekintélyérvekre, idéz-e szaktekintélyektől, íróktól-költőktől, ismer-e statisztikákat. Ezeket a megoldásokat célszerű cédulákra írni, utána szabadon csoportosíthatja őket.

Ezután következhet a vázlat összeállítása, vagyis a szerkesztés. Az érveket el kell rendezni. Sokszor ajánlatos az ellenvéleményt előre venni és előzetes cáfolást alkalmazni. (A retorika ezt a fogást a cáfolás előrevételének, *prolepszisz*nek vagy *praesumptiónak* nevezi, ez valójában egy gondolatalakzat.) Például: *azt mondják, hogy...; XY azt jelentette ki..., de nem így van* (attól függően, hogy közvélekedést vagy konkrét véleményt cáfolunk). Utána következhet egy erős érv, majd a gyengébbek, a leghatásosabb érvet a végére kell hagyni, mert erre fognak emlékezni az emberek. (Ezt hívják nesztori sorrendnek, mert a bölcs Nesztor Trója alatt úgy állította fel katonáit, hogy a legerősebbeket és a legbátrabbakat a két szélre tette.) A narrációt bárhol elhelyezhetjük: indíthatunk elbeszéléssel, de az érvelésben is felhasználhatjuk, például egy személy cselekedeteivel történő jellemzésekor.

Nagyon fontos a figyelemfelkeltő, hatásos bevezetés és a lezáró, esetleg lelkesítő befejezés. A retorikák hosszasan foglalkoznak a szerkesztésükkel. A szövegek retorikai elemzésekor külön figyelmet kell fordítani rájuk. (Most készítettem el egy könyvet *Jókai és a retorika* címen. Egyik fejezetében kigyűjtöttem bevezetéseit és befejezéseit, sok variációt. Ilyen megoldásokat meg lehet figyelteni a diákokkal, hátha elraktározzák, és adandó alkalommal előhívják hosszú távú memóriájukból őket.)

A kidolgozás a megszövegezést jelenti, a stílust. Ha jó a vázlat, ha jó tételmondatokból áll, akkor ezeket a mondatokat kell szépen kibővíteni. (A régi retorikák mindig hangsúlyozták a bővítést, az *amplificatio* műveletét.) A világosság (érthetőség) és a nyelvhelyesség alapvető követelmény, és a tanárnak itt kihagyhatatlan feladata van: javítania kell a rossz szóhasználatot és mondat szerkezetet, a bekezdések felépítését. Nagyon fontos a jó szerkezet, mert segíti a memorizálást és a hallgatóságot a gondolatok követésében. A szemléletesség és a mozgalmasság is alapkövetelmény: szóképek, alakzatok, prózaritmus; elbeszélés, leírás használata (a hallgatóság és a beszéd fajta megválasztása itt is jelentőséget kap). A szemléletességet Chaïm Perelman jelenlévőségnek, a jelen megteremtésének nevezte (Adamik 2003): úgy kell beszélni, hogy az emberek szinte szemük előtt lássák a régi vagy a távoli dolgokat. Fontos feladat az adatok ellenőrzése (előszeretettel használnak a diákok latin mondásokat, olykor kicsavarva bennük a szavakat), valamint a nehéz kiejtésű részek átfogalmazása. Ajánlatos olyan mondatokat írni, amelyeket a versenyző el tud mondani (saját mondatai legyenek, ne a tanáréi – rendszerint itt üt vissza, ha nem maga a versenyző írja meg a szövegét).

A stílus követelmények – mint az előzőkből kiderült – a világosság, a nyelvhelyesség, az ékesség, rajtuk kívül és mindenekfelett az illőség: a stílusnak illenie kell a tárgyhoz, a beszéd fajtához, a hallgatósághoz, a szónok egyéniségéhez. Nagy tévedés, hogy mennydörögni kell. A szónok érvényesítse saját egyéniségét, hiteles legyen: ott legyen minden szava mögött. Hatásos, ha személyes élményeit is felidézi (akár a bevezetésben, akár a beszéd egyéb részeiben), távolságot is kell azonban tartania: az intim élmények idézgetése, zavarba hozó részletek kitergetése visszatetszést kelthet (ez is előfordult már a versenyeken).

Mivel a hitelesség elsőrendű követelmény, nagyon nehéz a felkészítő tanár feladata: saját egyéniségét soha nem szabad ráerőltetnie a tanítványára. Jó viszont, ha a szónoklás bizonyos elemeit, fogásait megtanítja: a megszólítás formáit, a bevezetés toposzait, az elbeszélés beépítését, a példa vagy az analógia alkalmazását, a szemléletesség eszközeit, a külső érvek, például az idézetek beépítését.

Ha előre meg lehet írni a beszédet, és készen van a szöveg, akkor jöhet a memorizálás. A szerkezetet kell erősen bevésni: a helyeket (a tételmondatokat) és a sorrendet. Azután jöhet a memorizálás. Bánffy György tanácsát is jó megfogadni: ő színessel szokta jelölni a fontos szavakat, a színek (vagy a saját bejegyzések) segítik a felidézést, ezek az asszociációs lehetőségek (Bánffy 2007). Mindez azért fontos, mert a memória

a sorrendre és az asszociációkra támaszkodik. Fontos, hogy időt hagyjunk az emlékezetbe vésésre, nem szabad az utolsó percekre hagyni. Kétszáz százalékra kell mindent megtanulni, mert a stresszhelyzet könnyen memóriazavart okozhat. Nem szabad görcsösen ragaszkodni a szavakhoz: ha a versenyhelyzetben nem hívódik elő a megfelelő szó, bátran helyettesítse a szónok mással. A memorizáláskor kamatozik a tanár sokéves munkája: az, hogy megkövetelte versek, versrészletek, prózarészletek megtanulását. (Annak idején minden versből meg kellett tanulni egy-egy fontos versszakot vagy verssort, és idézni kellett a feleletben. Akkoriban nem lehetett az érettségien szöveggyűjteményt használni, fejből kellett idézni, mégpedig az eredeti írásképpen.)

Az előadásmód kidolgozására a kezdetektől ügyelni kell, de a már tudott beszéd gyakorlásakor ezt is meg kell tervezni: a ruházatot, a kellékek használatát, a bevonulást, a kiállást, a körütekintést, a gesztusokat. Az összbenyomást is szokták pontozni. A tagolást kell mindenekelőtt megoldani: ahol nagyobb a szünet, ott vannak az erősebb hangsúlyok is. Azt is meg kell tervezni, hol lassítunk, hol gyorsítunk, hol vagyunk halkabbak, hol hangosabbak. Általában azt tanácsolják, hogy a beszéd vége felé alkalmazza a szónok a fokozást hangban és tempóban.

A rögtönzés

A szónoklás próbája, végcélja sok versenyen a rögtönzés. A rögtönzésre a tanárok nem készíthetik fel közvetlenül a tanítványaikat. Rendszerint elszigetelik egymástól a felkészítőt és a versenyzőt. Ám itt hoz termést a sok befektetett munka, a háttérben meghúzódó folyamatos gyakorlás. A tanár csak tanácsokat adhat. A rögtönzésre is van felkészülési idő, rendszerint fél óra. Célszerű a bevezetést megfogalmazni, majd vázlatot írni, de sosem szabad szöveget alkotni, erre nincs idő. A kulcsszavakat vagy egy-egy idézetet, fontos utalást viszont ajánlatos feljegyezni. A rögtönzés szövege rövid (nehézsége rövidségében van), hatásos lesz, ha csattanóra épül (ilyenkor kamatozik a heinei csattanó ismerete). A rögtönzés hatása sokszor a humorban van, a hallgatóság mindig díjazza az ötletes fordulatokat, a nyelvi játékokat, a tréfát. A megírt beszédben is sikert arat a humor, a szellemes szófüzés. (Nagy szónokok sokszor beszéltek vázlatból. Kossuth munkamódszerére az volt a jellemző, hogy kidolgozta és leírta a bevezetést, utána már csak a vázlatpontokat rögzítette; Szabad 1994: 82–83.)

Összegzés

Összességében mit lehet tanácsolni? A szövegalkotás és a szóbeliség folyamatos gyakorlását, sok memoritert, a retorika elmélyült, alapos tanítását. A NAT a retorikát egy bizonyos gimnáziumi évfolyamra jelöli ki, és retorika címen csak a szónoki beszédet kéri. Láthattuk, hogy a retorikai ismeretek átszövik az irodalom- és a nyelvtanítás egészét, folyamatosan jelen kellene lenniük, alkalmazkodva mindegyik korosztály életkori sajátosságaihoz. Erről szól Major Hajnalka *Retorika és szövegalkotás* című doktori disszertációja. (A dolgozat remélhetőleg rövidesen megjelenik; ő Magyarországon az első retorikai doktor, emlékezzünk: Amerikában 1898 óta lehet retorikából doktorálni). Ezt fel kellene ismerniük a tanterv készítőinek, és valahogy strukturálni kellene a teendőket.

Sokat segítenek a *Régi új retorika* sorozatban publikált beszédelemzések: olykor a hibákra is rámutatnak, ebből is lehet profitálni. A leggyakoribb hiba a rossz szerkezet, pedig a szerkezet a leginkább tanítható része a retorikának. Elkészült Remeczkiné Toma Kornélia doktori disszertációja a versenybeszéd elemzéséről, valamint Tóth M. Zsombor disszertációja mai politikai beszéd elemzéséről. A Duna TV *Nyelvőrző* című műsorában havonta voltak retorikai adások, ma már a műsor is megszűnt, a felvételek azonban megvannak (1). Tervben van ezek és a Kossuth-szónokversenyek videofelvételeinek kiadása is.

Az a tapasztalat, hogy egy diák nagyon sokat fejlődik, ha két-három versenyen részt vesz (mint a sportolók). Hát még akkor, ha rendszeresen gyakorol! Az iskolai önképzőköröket (ha még vannak ilyenek) vagy a *Beszélni nehéz!* köröket lehetne szónoki gyakorlatokkal kombinálni. A szónokverseny célja – mint ahogyan a Kossuth-szónokverseny felhívásában mindig megfogalmazódik – a nyelvi igényesség színvonalának az emelése. Érvelni, hatékonyan beszélni az élet minden területén szükséges, akár fizikus, akár orvos, akár tanár, akár üzletember, akár filmrendező lesz a diákból. A retorika az életre tanít, és ez nem kevés.

Irodalom

- Acsay Ferenc 1889. *A prózai műfajok elmélete*. Kókai L. Budapest.
- Adamik Tamás 2003. Chaïm Perelman és a gyakorlati érvelés. In: A. Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.) *A modern retorikai bizonyítás*. Trezor Kiadó. Budapest. 31–41.
- Adamik Tamás főszerk. 2010. *Retorikai lexikon*. Kalligram. Pozsony.
- Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2004. *Retorika*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2006. *Az olvasás múltja és jelene. Az olvasás grammatikai, pragmatikai és retorikai megközelítésben*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2009. *A testbeszéd és a szónoklat*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2013. *Klasszikus magyar retorika*. Holnap Kiadó. Budapest.
- Arisztotelész 1999. *Rétorika*. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Adamik Tamás. Telosz Kiadó. Budapest.
- Babits Mihály 2004. Irodalmi nevelés. In: Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra: *Retorika*. Osiris Kiadó. Budapest. 574–583.
- Bain, Alexander 1866. *English Composition and Rhetoric*. D. Appleton. New York.
- Bánffy György 2007. Küzdelem a memóriával (a rögzítés folyamata). In: A. Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.) *A memória és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó. Budapest. 39–43.
- Barthes, Roland 1997. A régi retorika. (ford. Szigeti Csaba) In: Thomka Beáta (szerk.) *Az irodalom elméletei*. Jelenkor. Pécs. 69–175.
- Bolonyai Gábor 2001. *Antik szónoki gyakorlatok*. Typotex. Budapest.
- Corbett, Edward P. J. 1969. *Rhetorical Analyses of Literary Works. Introduction*. Oxford University Press. New York – London – Toronto. Magyarul: Raácz Judit – Tóthfalussy Zsófia (szerk.) 2012. *A retorikai elemzés*. Trezor Kiadó. Budapest. 83–98; Adamikné Jászó Anna (ford.) 2011. Irodalmi művek retorikai elemzése. *Magyartanítás* 4: 6–18.
- Fumaroli, Marc 1999. *Histoire de la rhétorique dans l'Europe moderne 1450–1950*. Presses Universitaires de France. Paris.
- Grétsy László 2000. A szónoki „invenció” összetevői avagy a nyilvánosság előtt szereplő szónok kompetenciája. In: A. Jászó Anna – L. Aczél Petra (szerk.) *A régi új retorika*. Trezor Kiadó. Budapest. 89–99.
- Knape, Joachim 2007. *Bildrhetoric*. Verlag Valentin Koerner. Baden-Baden.
- Koltói Ádám 2001. Felkészülten felkészíteni. In: A. Jászó Anna – L. Aczél Petra (szerk.) *A szónoki beszéd részei és a beszédformák*. Trezor Kiadó. Budapest. 171–176.
- Krones, Hartmut 2001. Music. In: Sloane, Thomas O. (ed.) *Encyclopaedia of Rhetoric*. Oxford University Press. Oxford – New York. 509–517.
- Ott, Brian L. – Dickinson, Greg 2009. Visual Rhetoric and/as Critical Pedagogy. In: Lunsford, Andrea (ed.) *The SAGE Handbook of Rhetorical Studies*. Sage. Thousand Oaks – London. <https://doi.org/10.4135/9781412982795.n21>
- Quintilianus 2008. *Szónoklattan*. Adamik Tamás (főszerk.). Kalligram. Pozsony.
- Szabad György 1994. *Kossuth Lajos üzenetei*. IKVA Könyvkiadó. Budapest.

A *Magyar Nyelv* 2015/3. számának (111. évf.) retorikai tanulmányai:

A. Jászó Anna: Retorikai kutatások Magyarországon. 257–271.

Adamik Tamás: A klasszikus retorika időszerűsége. 272–277.

Tremmel Flórián: A régi-új retorika és a törvényszéki szónoklás. 278–289.

Károly Krisztina: A retorikai-struktúraelmélet a kontrasztív retorikai vizsgálatokban és a fordításkutatásban. 290–299.

Nemesi Attila László: Vele, nélküle vagy ellene? A kortárs pragmatika és a retorika viszonyáról a nyelvhasználat leírásában. 300–310.

Aczél Petra: Retorika és kommunikációkutatás. A régi tudomány új nézőpontjai. 311–318.

Raácz Judit: Retorika és az üzleti kommunikáció. 319–327.

Balázs Géza: Interretorika, e-retorika, 328–334. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2015.3.328>

Bencze Lóránt: Ratio – oratio. 335–337. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2015.3.335>

(1) *Nyelvőrző* című műsor a Médiaklikk oldalán. <http://www.mediaklikk.hu/musor/nyelvorzo/> (2015. december 17.)

Adamikné Jászó, Anna

How to prepare our students for a rhetoric contest?

This study deals with the art of rhetoric and the educational questions and possibilities of certain subareas – on the occasion of a rhetoric contest. After the introduction of the discipline, the study provides an overview of the international and national status quo of teaching rhetoric and then discusses the results of teaching rhetoric in Hungary in the last two decades. Before introducing the main phases of preparing for a rhetoric contest, it emphasizes the importance of continuous practice (classical preparatory exercises, argumentative essays, and oral presentations) and it introduces the steps of the preparation based on the five tasks of an orator (invention, arrangement, style, memory, and delivery). The study also discusses the questions of preparing compulsory speech and improvisation. The main aim of the study is to provide help with the introduction of particular techniques and methods, not only to prepare for a rhetoric contest, but also to create quality language use essential in any field of life and to raise the standard

Kulcsszók: retorika, szónokverseny, érvelés, nyelvhasználat, stílus

Keywords: rhetoric, rhetoric contest, argumentation, language use, style

Az írás szerzőjéről

Adamikné Jászó Anna

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország

a.jaszo.anna[kukac]btk.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0003-4590-2772>